

GRAMATIKA VELIKIH I MALIH RIJEČI

Ivo Pranjković
GRAMATIČKA ZNAČENJA

Zagreb, Matica hrvatska, 2013.

Knjiga *Gramatička značenja* Ive Pranjkovića sadrži dvadeset njegovih već ranije objavljenih tekstova, a u knjizi su oni podijeljeni u dvije cjeline: „Gramatičke kategorije i načini njihova izražavanja” i „Gramatika ‘malih riječi’”. Izborom radova izvrsno se ilustrira Pranjkovićevo posvećenost temama vezanima za kategorijalno ustrojstvo hrvatskoga jezika. U knjigu su, između ostalih, uvršteni tekstovi u kojima je Ivo Pranjković prvi među našim filozofima ozbiljno propitao i počesto revidirao opise gramatičkih kategorija u hrvatskome jeziku (npr. opis kategorije živosti) zainteresirano se pritom baveći uronjenošću gramatičkih kategorija u govornu situaciju. Takav pristup gramatičkim kategorijama priziva ozbiljno razmišljanje o vječnom pitanju arbitrarnosti gramatičkih kategorija i njihove neovisnosti o referencijalnim i/ili leksičkim kategorijama s kojima dijele naziv. Naime jasno je da gramatička kategorija koja se zove *rod* (pa još k tomu *muški* i *ženski*) priziva asocijacije na leksičku kategoriju spola; isto tako gramatički broj, kojim se u hrvatskome razlikuje jedan primjerak od više primjeraka onoga što imenska riječ označuje, pokazuje veliku podudarnost s referencijalnim brojem, odnosno s izvanjezičnim razlikovanjem jednoga primjerka čega od više od jednoga primjerka čega; naposljetku jasno je da se gramatička kategorija živosti donekle podudara s

izvanjezičnim poimanjem živoga i neživoga. Sve je to jasno, no gramatičke kategorije imaju izrazito autonoman status koji nije determiniran leksičkom ili referencijalnom kategorijom homonimna naziva. Zato je proučavanje odnosa između gramatičkih, referencijalnih i leksičkih kategorija iznimno zahtjevan zadatak koji je Ivo Pranjković uvijek rado rješavao.

U opisu kategorija imenskih riječi Pranjkovićevo je velika zasluga u tome što je bez velikih polemika s ranijom našom, ali i recentnom gramatikografskom praksom odlučno iskoračio iz morfoloških definicija tih kategorija i odredio ih kao sintaktičke kategorije. Rod, broj i padež inherentne su imeničke kategorije koje se na pridjevima pridruženima imenicama samo odražavaju ne označavajući primarno rod, broj i padež pridjeva, nego otkrivajući na njima vrijednosti koje te kategorije imaju na imenicama. Stoga su spomenute kategorije na pridjevima sekundarne i njihovo je izražavanje na pridjevima – zališno, ističe Pranjković u tekstu „Glagolske kategorije prema imenskima”. To znači da se pridjevskom kategorijom „ponavlja isto ono što se tom kategorijom označuje u imenica” (str. 40). Dakle to ponavljanje dopunska je provjera imeničkih kategorija na pridjevima koji su im pridruženi. Zato su pridjevi, kako Pranjković ističe u tekstu „Kategorijalna svojstva imenskih riječi”, izrazito nesamostalni i

ta bi se njihova nesamostalnost također mogla smatrati kategorijom. Što se glagola tiče, kategoriju broja i roda glagolskih oblika također generiraju imenice koje su s tim glagolskim oblicima sročne. Wunderlich (1994: 32) tretira sročnost kao mehanizam provjere određenoga obilježja pridruživanjem unificiranih markera sročnosti različitim riječima, zbog čega se često proizvode redundantne informacije. Slično čini Dahl (2004: 202) kad u tom slučaju govori o „mehanizmu nadzora pogreške” (engl. *error-checking mechanism*). Riječ je o opetovanim i često redundantnim kontrolama obilježja leksičke jedinice (imenice), što se manifestira kao ponavljanje gramatičkoga markera iste kategorije na različitim riječima pridruženima imenici. Važno je ponoviti da je Pranjković u spomenutom članku tim zališnim ponavljanjem vrijednosti određenih imeničkih kategorija na modifikatorima sročnima s imenicom argumentirao činjenicu da gramatičke kategorije roda, broja i padeža imaju „izrazito sintaktičko obilježje”, ili „izrazito sintaktički karakter”, ili „izrazito sintaktičku narav” (str. 40–41), što se ranije, koliko je meni poznato (a rad je prvi put objavljen 2003), u našoj literaturi nije moglo pročitati. Iz sintaktičke naravi spomenutih kategorija proizlazi i činjenica da se aspekti pojedinih kategorija izrazito mijenjaju s obzirom na to na koju se vrstu riječi odnose (str. 38, 49).

Osim kanonskim gramatičkim kategorijama Pranjković se bavio i onima „priključenima”, onima koje se „ili uopće ne mogu smatrati kategorijama (nego samo imaju određene relacije s nekim gramatičkim kategorijama vrsta riječi) ili je riječ o kategorijama, ali drugačijega tipa nego što su rod, broj, padež i lice” (str. 26). U

tekstu „Kategorijalna svojstva imenskih riječi” Pranjković se tako bavi predmetnošću imenica, gramatičkom nesamostalnošću pridjeva, o čemu je maločas bilo riječi, pronominalnošću i foričnošću zamjenica i određenim tipom kvantifikacije u brojeva, onim naime „koji se njima izražava kao vrstom riječi” (str. 26). Očito je da to nisu kategorije izražene gramatemom, nego proizlaze iz leksičkoga značenja, iz onoga obilježja po kojemu se određene riječi svrstavaju upravo u određenu vrstu riječi. Ako je predmetnost ili supstancijalnost temeljno leksičko značenje imenica kao vrste riječi, tada i one riječi koje inače nemaju takvo značenje (npr. pridjevi *dobar*, *crven*, *divlji*, koji izriču svojstvo, glagoli *plivati*, *hraniti*, *predočiti*, koji izriču proces, brojevi *pet*, *prvi*, *osam*, koji kvantificiraju), a poslužile su kao baza za izvođenje novih imenica nekim od tvorbenih procesa (npr. *dobrota*, *crvenilo*, *divljak*, *plivanje*, *hrana*, *predodžba*, *petica*, *prvak*, *osmaš*), zapravo „opredmećuju i ona značenja koja nisu (leksički) vezana za predmet” (str. 28). Tako će svaka jedinica koja se poimeniči zadobiti značenje predmetnosti, što se vidi i na sintaktičkoj razini gdje poimeničeni pridjev postaje subjekt ili objekt (*Plavi su pobijedili bijele*). Takva su inherentna leksička obilježja zamjenica pronominalnost ili zamjenjivost, odnosno sposobnost da se one „u tekstovima pojavljuju umjesto drugih riječi ili skupova riječi” (str. 33), i foričnost ili upućivanje, odnosno sposobnost „da upućuju na neke druge jezične jedinice (...) ili (...) na elemente stvarnoga konteksta, tj. elemente situacije u kojoj se ili u vezi s kojom se odvija govorni čin” (str. 34). Brojevi se u posebnu vrstu riječi izdvajaju zbog mogućnosti da precizno i jednoznačno

kvantificiraju ono što označava imenica, a ne može izraziti gramatička kategorija broja. Njome se naime samo razlikuje jedno od više od jednoga, što nije dovoljno za točno prenošenje obavijesti o količini.

Pranjkoćeva primjedba o tome da „svako kategorijalno značenje ima više vrsta gramatikalizacije” – što znači „da postoje i različita sredstva za izražavanje pojedinih kategorijalnih značenja” (str. 38) – posebno se može oprimirati osobitošću kategorije živosti u hrvatskome jeziku. Zapravo, ta se kategorija gramatikalizira isključivo u akuzativu jednine imenica muškoga roda vrste *a*, i to tako da se akuzativno-genitivnim sinkretizmom izražava živost, a akuzativno-nominativnim sinkretizmom neživost. Međutim iako je morfosintaktička realizacija živosti oskudna (jedan padež jednine imenica jednoga roda jedne deklinacijske vrste!), dodatne su ekplikacije vrlo izdašne. Pitanje je što se u jeziku tretira kao živo i kakve to veze ima s referencijalnom kategorijom živosti, odnosno s izvanjezičnim razlikovanjem živoga i neživoga/mrtvoga. U tekstu „O naravi i nekim normativnim aspektima kategorije živosti” Pranjkoć najprije nabroja mnogobrojne kuriozitete u vezi s jezičnim tretiranjem živoga i neživoga, što je – nekako u isto vrijeme (2006) – odlično sistematizirala G. Blagus Bartolec (npr. gramatičkom su živošću obilježene imenice *mrtvac*, *pokojnik*, *Hajduk*, imenice koje označavaju šahovske figure i igrače karte, imenice koje referiraju na antropomorfizirana fantastična bića kao što su *anđeo*, *bog*, *vrag*, *đavao*, *zmaj*, imenice koje metonimijski označavaju umjetnička i književna djela, imenice koje označavaju automobile i mobitele; gramatički su pak „nežive” imenice za biljke i za skup živih bića kao što su *narod*,

puk, *čopor*). Pranjkoć zatim ispravno zaključuje da „ni kategorija živosti, kao uostalom ni druge gramatičke kategorije, nije podudarna s oprekom živo – neživo u izvanjezičnom svijetu”, odnosno da je to unutarjezična kategorija „koja ne pretpostavlja (samo) bića što su stvarno živa, nego pretpostavlja nešto kao osposobljenost za kakvo samostalno kretanje ili za kakvu aktivnost odnosno ‘samoaktivnost’, s tim da obuhvaća i predmete koji izravno asociraju na one što imaju takva svojstva” (str. 121). U vezi s kategorijom živosti svakako se mora spomenuti i uporaba odnosnih zamjenica tipa *koji* i *kakav* kao veznika zavisnih odnosnih rečenica, o čemu se u našoj literaturi dosta raspravljalo (Vince Marinac 1990, 1992; Babić 1992–1993; Kordić 1992–1993). U spomenutih je odnosnih zamjenica akuzativno-genitivni sinkretizam kudikamo češći od akuzativno-nominativnoga sinkretizma (potonji se, zapravo, javlja u osviještenih govornika ili u pomno lektoriranim tekstovima), što je, kako Pranjkoć ističe, „odavno predmetom obično vrlo strogih normativnih savjeta” (str. 124–125). Budući da se uz Ivu Pranjkoću nikada nisu vezale kvalifikacije preskriptivista ili normativca, ne čudi njegov zaključak da „normativnu odredbu prema kojoj se insistira na (formalnoj) razlici između živoga i neživoga i kad je riječ o relativnim zamjenicama treba relativizirati, ako ne i posve revidirati” (str. 128).

Ako i jest benevolentan prema tobožnjim „jezičnim pogreškama”, koje su prije pokazatelji zanimljivih jezičnih promjena nego pogreške, Pranjkoć je vrlo oštar i nepopustljiv kritičar šlampava i nemarna odnosa prema znanstvenomu radu. U tekstu „O problemima definiranja temeljnih gramatičkih kategorija oblika i vrsta riječi

(povodom objavljivanja *Gramatike bosanškoga jezika*)” argumentirano upozorava na brojna „problematična”, „neprecizna” i „sporna” mjesta u toj gramatici, npr. u određenju pojedinih vrsta riječi (imenica, čestica), u razlikovanju apstraktnih i konkretnih imenica, u definiranju gramatičkih kategorija roda, glagolskoga vida i nekih padeža, u nedosljednu nazivlju (npr. *prave riječi, polupromjenjive riječi, nazivne riječi* i sl.).

Osim što unosi velike pomake u tumačenje naravi gramatičkih kategorija, Pranjković se odmiče i od isključive i tobože samorazumljive podjele riječi na samoznačne ili punoznačne (autosemantične) i suznačne ili nepunoznačne (sinsemantične). Pranjković nije sklon dihotomijskim podjelama jezičnoga materijala, nego ga više zanimaju granice, točnije njihova labavost. Moglo bi se reći da je među prvima u nas o mnogim naizgled stabilnim kategorijalnim obilježjima razmišljao kao o ljestvičnim vrijednostima koje su raspršene između zadanih polova. Baveći se suznačnim riječima u hrvatskome, kojima su posvećeni radovi u drugome dijelu knjige, Pranjković u tekstu „Suznačne riječi i njihove vrste” ističe da postoji više tipova suznačnosti (str. 172). Ispravlja pritom nekritičko uvrštavanje svih promjenjivih riječi u samoznačne, a nepromjenjivih u suznačne naglašavajući da su zamjenice uvijek suznačne riječi, samo što je riječ o različitim tipovima suznačnosti u različitim zamjenica, a da su pak prilozima načelno samoznačne riječi iako i među njima ima suznačnih jedinica koje se po svojoj funkciji mogu smatrati česticama (*vrlo glasno vikati, veoma mnogo voljeti*). U posebnome prilogu „Tipologija nepunoznačnih glagola u hrvatskome standardnome jeziku” Pranjković izolira

nekoliko tipova suznačnosti i u glagola kojih se samoznačnost inače nikada nije dovodila u pitanje. Međutim pomoćni glagoli *biti* i *htjeti*, modalni glagoli (*morati, smjeti, moći, trebati, željeti, umjeti, nastojati*), fazni glagoli (*početi/počinjati, nastaviti/nastavljati, prestati/prestajati, stati*) i perifrazni glagoli (*dati/davati, izraziti/izražavati, držati, obaviti/obavljati, praviti*) nikako nisu samoznačni jer „sami ne mogu zauzimati sintaktičke pozicije (ne mogu npr. sami po sebi funkcionirati kao predikati)” (str. 186). Naposljetku bavljenje labavošću gramatičkih granica najbolje ilustrira tekst „Nepromjenjive riječi i gramatika” gdje Pranjković pokazuje da raznolikost nepromjenjivih riječi u hrvatskome „ide tako daleko da i sama pripadnost pojedinoj vrsti riječi” ovisi o kontekstu te da su konverzijski procesi među tim riječima toliko živi da riječ fonemski istoga sastava možemo pronaći u trima ili čak u četirima različitim vrstama (npr. *više* može biti i prilog, i kvantifikator, i čestica, i prijedlog).

O „malim” i o „velikim” riječima Ivo Pranjković piše pročišćenim i jasnim jezikom, onako kako to čine stručnjaci koji razumiju ono o čemu pišu ili govore. Čitatelju se onda čini da je svaka rečenica mali aksiom i da je nemoguće pojednostavljivati autorove komprimirane misli. Zato je ovim prikazom uspjela biti obuhvaćena tek polovica tekstova iz nove Pranjkovićeve knjige; nadamo se da će se druga polovica naći u nekome vještije osmišljenom prikazu. Opet, dobra knjiga nađe put do svojih čitatelja bez obzira na spretne ili manje spretne prikaze tih knjiga. Stoga smo uvjereni da nova knjiga Ive Pranjkovića već uveseljava svoje za gramatiku zainteresirane čitatelje.

Literatura

- Babić, Stjepan, „Razmišljanja uz koji – kojega”, *Jezičnik*, 40, 1992.–1993., str. 109–111.
- Blagus Bartolec, Goranka, „Od neživoga do živoga”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, 2006., str. 1–23.
- Dahl, Östen, *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 2004.
- Kordić, Snježana, „Koji i kojega”, *Jezičnik*, 40, 1992.–1993., str. 103–108.
- Vince Marinac, Jasna, „Kategorija živosti u hrvatskom jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 29–30, 1990., str. 143–152.
- Vince Marinac, Jasna, „Vrste riječi i genitivno-akuzativni sinkretizam”, *Suvremena lingvistika*, 34, 1992., str. 331–337.
- Wunderlich, Dieter, „Towards a lexicon-based theory of agreement”, *Theoretical Linguistics*, 20, 1994., str. 1–36.

DVIJE STRANE MEDALJE

Josip Lisac DVIJE STRANE MEDALJE (DIJALEKTOLOŠKI I JEZIČNOPOVIJESNI SPISI O HRVATSKOM JEZIKU)

Split, Književni krug, 2012.

Eminentni hrvatski dijalektolog i jezični povjesničar Josip Lisac objavio je 2012. godine vrijednu knjigu znakovita naslova – *Dvije strane medalje s podnaslovom kojim nas detaljnije upućuje u sam sadržaj knjige – dijalektološki i jezičnopovijesni spisi o hrvatskom jeziku*. Premda se, kako naslov knjige kaže, radi o dvjema stranama iste medalje, misleći pritom na dijakronijsku komponentu hrvatskoga jezika koja se iščitava iz dijalektoloških i jezičnopovijesnih zapisa i podataka, malo je suvremenih hrvatskih jezikoslovaca obuhvatilo u svom radu obje te discipline. Josip se Lisac od većine njih izdvaja upravo po sinergiji koja obogaćuje njegove znanstvene teze, osnažuje ih i dodatno argumentira.

Ova knjiga predstavlja i kontinuitet plemenitoga autorova nastojanja da širem krugu čitateljstva učini dostupne rasprave koje je prethodno objavljivao te ih periodično okuplja i objavljuje u jednoj knjizi. Podsjetimo, prethodnica su autorovih knjiga ovoga tipa sljedeća djela: *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji* (Split, 1994.); *Hrvatski dijalekti i jezična povijest* (Zagreb, 1996.); *Hrvatski govori, filolozi, pisci* (Zagreb, 1999.); *Faust Vrančić i drugi* (Šibenik, 2004.). Takova je praksa postala uobičajenom u hrvatskoj i inim slavenskim filologijama od konca 20. st. naovamo i, usprkos kritikama, ima mnogo prednosti. Naime, brojne su važne i vrijedne dijalektološke i jezičnopovijesne rasprave objavljivane u časopisima čija je